

Recensies

ZORGEN OVER MORGEN

Wil Heeffeffer, *Tot elkaar veroordeeld; zorgen voor morgen*, Soesterberg, Uitgeverij Aspekt, 2010, 246 pp., € 19,95 ISBN 978 90 5911 970 3

In *Tot elkaar veroordeeld; zorgen voor morgen* brengt de auteur, Wil Heeffeffer, een grote hoeveelheid ideeën bijeen over de aard en ontwikkeling van het menselijk samenleven. Hij confronteert die met kritische stellingnamen over de kwaliteit van de hedendaagse, geglobaliseerde intermenselijke verhoudingen en vraagt zich af of met name het internet een positieve rol kan vervullen in de zo goed als verloren gewaande strijd tegen het kapitalisme. Heeffeffer heeft ook gedichten, een roman en artikelen op het gebied van tandheelkunde op zijn naam staan. Dat alleen al zou iemand nieuwsgierig kunnen maken naar dit boek, dat gekarakteriseerd kan worden als een uitvoerig cultuurfilosofisch essay over de stand van zaken in onze huidige wereld. Veel potentiële lezers zullen niet erg vertrouwd zijn met de maatschappijkritische literatuur die zich liet inspireren door de *Frankfurter Schule* (met name Marcuse) of met thema's die bij hedendaagse postmoderne filosofie in trek zijn, zoals identiteit en anders-zijn, de ander en de vreemdeling, discussies en geschillen vanuit verschillen in waarheidsopvatting en cultuur. Die mensen kunnen op een vrij toegankelijke wijze via dit boek kennismaken met de zorgen en visies die ten grondslag liggen aan veel (vooral linkse) kritiek op het hedendaagse economische en politieke bestel. Voor wie redelijk vertrouwd is met de geschriften van linkse intellectuelen bevat het boek inhoudelijk niet veel nieuws of verrassends, zij het dat er nogal wat naar minder bekende maar interessante auteurs verwezen wordt.

In grote lijnen schetst Heeffeffer een beeld van hoe het mens-zijn zich ontwikkelt vanuit een natuurlijk proces (*big bang* en evolutie) naar een vorm van samenleven waarin *real time* communicatie op wereldschaal een steeds meer bepalende rol is gaan spelen. In zeven hoofdstukken worden er een zevental ontwikkelingen beschreven: van biologische afhankelijkheid naar een door taal bemiddelde kennisverwerving in de samenleving; de emotionele ontwikkeling van kind naar volwassene; zelfverwerkelijking, lichamelijke en eindige vrijheid; verdeling van eigendom en arbeidsbestel; de differentie van man en vrouw; de ontwikkeling van wereldwijd kapitalisme en consumerisme; en tenslotte de vraag naar waar het heen moet. Die laatste vraag stelt Heeffeffer vanuit een soort 'verlicht pessimisme'. Behalve door de cumulatieve opbouw zijn de hoofdstukken ook verbonden door een aantal *Leitmotiven*, die voor samenhang zorgen: het thema taal, beeld en schrift, de problematiek van de tijd, angst (en het verlangen die te overwinnen) als drijfveer voor de instelling van maatschappelijke instituties, gesitueerd zijn en de versmelting van perspectieven, democratie en de noodzaak van participatie. Als grote lijn fungeert de stelling dat bevrijding van situationele gebondenheid ons niet minder afhankelijk maakt: de markt en de economie leiden tot een massificatie, waarin voor werkelijke autonomie weinig plaats is. Het laatste hoofdstuk bevat gedachten over de rol van de intellectueel. Het marxistische optimisme, dat filosofie praktisch zou worden en arbeiders samen met filosofen een revolutionaire elite zouden vormen, is niet meer geloofwaardig. Maar wellicht biedt internet de mogelijkheid voor het creëren van een intellectueel klimaat en

voor een vorm van politiek bewustzijn dat de economische macht en massificatie zou kunnen doorbreken. De publieke opinie zou dan naast de *trias politica* als een constitutief beginsel voor vrijheid kunnen opereren.

De verwachting dat referenda over allerlei politieke kwesties gemakkelijker kunnen worden georganiseerd en de politiek uit het slop zouden kunnen tillen komt mij nogal naïef over. Het laatste hoofdstuk blijft wel heel erg in algemeenheden steken zoals: “Een technische innovatie die invulling geeft aan vrijheid. Vrijheid niet begrepen als keuzemogelijkheid maar als mogelijkheid om een eigen handelwijze te kunnen bepalen zonder dat een ander de macht heeft om de voorwaarden daartoe zodanig te manipuleren dat men eerder geneigd is tot volgzzaamheid dan tot het uitvoeren van zelf genomen besluiten. Het kan... kan en kan...” (p. 202). Ja, welke verlichte geest zou daar tegen zijn? Maar het is niet veel anders dan een herhaling van wat Immanuel Kant reeds verwoordde als het beginsel dat aan het hele rechtssysteem ten grondslag zou moeten liggen, en waaraan hij en vele anderen na hem in een politieke filosofie meer specifieke inhoud hebben trachten te geven. Een goed beargumenteerde en specifiekere uitwerking van algemene ideeën is niet de sterke kant van dit boek.

Natuurlijk kunnen de vele thema's van zo'n veel omvattend vertoog niet erg diep worden uitgespit. Heeffe weet op een creatieve manier gebruik te maken van wat vooral filosofen over deze onderwerpen hebben geschreven. De complexiteit van die filosofische teksten gaat wel grotendeels verloren. Bij mij kwam het beeld naar boven van een auteur die via goed gekozen stapstenen zonder veel omhaal over een breed en woest stromend water van wijsgerige teksten weet heen te stappen. Het zijn veel stapstenen, en Heeffe springt met het grootste gemak van Husserl naar Aristoteles, Augustinus, Nietzsche, Kant, Plato, Sartre, Marcuse, Heidegger, Freud, Descartes, Hegel, Marx, Kierkegaard, om maar enkele heel bekende namen te noemen. Gelukkig leent hij ook zijn oor aan vrouwelijke filosofen als Irigaray, Kristeva en Gilligan, al is het hoofdstuk dat gewijd is aan de emancipatie van de vrouw aanzienlijk korter dan de andere. Het lijkt wel of de auteur gedreven werd door een verlangen om alles wat hij gelezen heeft en waarmee hij instemde, aan een lezerspubliek te presenteren. Hij schrijft behartigenswaardige zaken over de rol van de intellectueel voor de vorming van een publieke opinie. Of hij zichzelf de rol van intellectueel toedenkt, kan ik niet goed beoordelen. De denkrant van het boek is noch analytisch noch zelfkritisch, maar vooral synthetisch; de toon is ondanks de poging om een haast alomvattend beeld te schetsen niet pedant of anderszins onsympathiek. De methode van de stapstenen betekent wel dat het filosofisch gehalte erg aan de oppervlakte blijft. Om enkele voorbeelden te noemen: het ligt voor de hand om bij het thema van de angst aan Hobbes en Heidegger en het probleem van tijd en eindigheid te denken. Maar Hobbes spreekt over angst voor de *gewelddadige* dood, en Heidegger maakt een belangrijk onderscheid tussen angst (voor het niets en de dood) en vrees. Heeffe spreekt eigenlijk slechts over vrees voor de natuurlijke dood. Verwijzen naar Heideggers *Sein zum Tode* suggereert dan diepte, zonder daar echt in te duiken. Het gemak waarmee hij metafysica als een filosofisch overwonnen denkvorm van de hand doet, zonder nader te specificeren wat er met de term metafysica allemaal kan meespelen, ligt in dezelfde sfeer. Een ander voorbeeld: Descartes' ‘ik denk dus ik ben’ wordt bekritiseerd en vervangen door ‘ik denk dus ik besta’, en door ‘ik voel dus ik besta’ alsof dat belangrijke consequenties heeft (p. 64); maar Descartes zelf maakt geen onderscheid tussen zijn en bestaan, en denken omvat bij hem ook voelen. Die kritiek, waarin Heeffe aansluit bij Demasio, blijft zo nogal gratuit. Even later stelt hij: “Het ‘ik ben dus ik besta’

verwijdt zich daardoor tot ‘ik verzet mij dus *wij* bestaan’ (het ‘wij’ van de door Mandela veelvuldig aangehaalde Ubuntu-gedachte). Die stap is wel heel erg wijd. Op p. 71 staat: “moreel besef heeft geen metafysische oorsprong. Moraliteit krijgt inhoud door en vanuit de confrontatie met de ander. Niet voor niets wees Levinas op het gelaat van de ander als het onafwijsbare morele appel op erkenning als gelijke”. Waarom haalt de auteur hier nu Levinas naar voren? Juist Levinas karakteriseert die verhouding tot de ander als een metafysische; en die verhouding wordt bij hem juist niet gekarakteriseerd door gelijkheid, maar door asymmetrie en de oneindige hoogheid van de ander. Er zijn wel meer plaatsen waarin door het etaleren van belezenheid juist zwaktes in de analyse, inconsistenties en oppervlakkigheid in het betoog voor de dag treden. Maar ik wil het boek niet kritiseren alsof het een filosofisch proefschrift betrof. Hopelijk zal het een bijdrage leveren aan het in stand houden van een maatschappijkritische dialoog en daarmee aan de instandhouding van het type menselijk leven waar de zorg van de auteur op gericht is.

Herman VAN ERP
(Tilburg)

*

DE TAAL VAN DE FASCIST

Jonathan Littel, *Het droge en het vochtige. Een korte verkenning op fascistisch grondgebied*, uit het Fr. Vert. d. Holierhoek J., Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij De Arbeiderspers, 2009, 132 pp., € 13,50, ISBN 9789029571838

Met het boekje *Het droge en het vochtige* levert Jonathan Littel ons een inzicht in het, zoals zijn studie aantoont, typisch taalgebruik van de Belgische, maar ook Waalse en zelfs Germaanse, fascist Léon Degrelle. Aan de hand van Degrelle's naoorlogse werk *La campagne de Russie, 1941 - 1945* (uitgegeven door La Diffusion du Livre, Le Cheval Ailé, 1949, en: La Table Ronde, Paris, 1969) wil Littel toetsen in welke mate Klaus Theweleits studie *Männerphantasien* (deel 1 en 2, Stroemfeld, 1977-'78, of: in pocketvorm uitgegeven door Piper, 2000) voor verificatie vatbaar is.

In de door Littel bewonderde studie *Männerphantasien* poogt Theweleit door middel van de psychoanalyse van het kind (Melanie Klein, Margaret Kahler) en vanuit concepten ontwikkeld door Deleuze en Guattari, het taalgebruik van de fascist te ontrafelen. Theweleit stelt dat de fascist lijdt aan een nog niet volledig geboren en dus kwetsbaar Ik. Om alsnog dit steeds met de ondergang bedreigde Ik overeind te kunnen houden zou de fascist genoodzaakt zijn om door middel van taal zijn eigen realiteit te produceren (*Männerphantasien*, deel 1, p. 226). De enorme spanning tussen het inwendige (het Ik) en het uitwendige (de dreigende wereld) leidt ertoe dat de fascist een scherp dualistisch taalidoom ontwikkelt (p. 23). Theweleit analyseerde allerhande teksten, dagboeken en brieven geschreven door veteranen van het Duitse *Freikorps* dat in de periode 1918-1926 actief was. Het betreft hier dus een studie van mannen die vóór 1900 in Duitstalig gebied geboren werden (p. 24). Zijn studie wees erop hoe het fascistisch idoom al het bedreigende als vochtig, vloeibaar en dus onbeheersbaar en